

## פרשת תולדות

# זכותו של עשו

ייתכן שכן, אך בצוק העיתים ננסה כאן דרך שונה.

### א.

פרשתנו סותמת במידה רבה, ואינה מותירה בידינו הסבר מתקבל על הדעת בשאלה מה ראה הקב"ה לבחור ביעקב ולמאוס בעשו. וכי רק משום רעבתנותו בפרשת הנזיד וביזוי רגעי של הבכורה איבד עשו את עולמו?

במידה רבה עולה מן הכתובים שדחייתו של עשו היא גזירת עליון, בלא קשר למעשיו.

וכך אומר מלאכי בהפטרותנו:

"ואמרתם במה אהבתנו, הלוא אח עשו ליעקב נאם ה' ואהב את יעקב".  
(מלאכי א', ב)

וכך עולה מדברי ה' לרבקה, שכבר מן הרחם נקבעה בחירת יעקב ודחיית עשו:

"ולאם מלאם יאמץ, ורב יעבד צעיר".  
(כ"ה, כג)

### ב.

אך חז"ל בכל מדרשיהם טענו שעשו נדחה בשל מעשיו. ביום ביזוי הבכורה הוא אף הרג את הנפש, בעל נערה מאורסה ועבד עבודה זרה (ע"פ בראשית-רבה בפרשתנו). את הקושי בכך שהדברים נקבעו כבר מרחם אמם של השניים פתרו חז"ל במדרש, שכבר מן הרחם ביקש יעקב לצאת לבתי מדרש ועשו לבתי עבודה זרה, וזוהי סיבת התרוצצותם הבלתי פוסקת.

אך עם כל 'עוינותם' לעשו, שמרו חז"ל בקנאות על זכותו בשתי מצוות: ישיבת ארץ ישראל (בעת שיעקב היה בפדן ארם) וכיבוד אב.

בצוק העיתים לא נעסוק עתה במצות ישיבת ארץ ישראל, ונתרכז במצות כיבוד אב של עשו.

### ג.

במדרשים רבים שמרו חז"ל לעשו זכות זו, והבינו שהאיסור לתעב אדומי והאיסור לכבוש את ארץ אדום הם בשל זכותו זו של עשו. בחרנו אחד מהם:

"ר' נחוניא בשם ר' תנחום בר יודן - מי איחר כבודו של יעקב בעולם הזה? כבוד גדול שכיבד עשיו את אביו... אמר: כדאי הוא אבא שישתמש בבגדי מלכות". (פסיקתא רבתי כ"ג)

במה ראו חז"ל, שכה הרבו לבקש את עוונותיו של עשו, להגדיל את זכותו בכיבוד אב? כלום כל כך גדלה בעיניהם זכות הבאת הצייד לאביו ועשיית המטעמים עבורו?

### ד.

שתי תכונות בולטות ניתן לגלות בפרשתנו על עשו:

א. עשו להוט מאין כמותו לקבל את ברכת אביו ואת ארץ החמדה שהובטחה לאברהם וליצחק. הוא מוכן לעשות כל דבר כדי לזכות בה, ובוכה מרה כאשר הוא מפסיד אותה.

ב. עקב עיסוקיו ותכונות אופיו ("אדמוני") - שפיכות דמים קלה בעיני עשו. הוא מכונה בתורה "גיבור ציד" (כנמרוד, שוודאי היה איש מלחמה, צד אנשים ושפך דמים), הסתובב עם גדוד בן ארבע מאות לוחמים שעל כך פרנסתם ועיסוקם, ואף ברכתו מאביו - 'על חרבך תחיה' - עסקה באופי זה.

עוד ניתן להוסיף על כך, שעשו כנראה אינו יודע את הנבואה שנאמרה לאמו על יעקב ועליו, ואף אינו יודע את מצות אמו ליעקב. הוא סבור שאחיו בא במרמה, ביוזמתו שלו, ואם נצרך לכך את שתי תכונות האופי שלו - מזימתו להרוג את יעקב הינה טבעית וכמעט מתבקשת מאלוה.

### ה.

למרות הנימוקים הברורים להריגת יעקב, עשו כובש את יצר שפיכות הדמים שלו מסיבה אחת בלבד. הוא אינו רוצה לגרום עגמת נפש לאביו:

"יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי". (כ"ז, מא)

הוא יעשה זאת רק לאחר מות אביו, וזאת למרות רגשות הנקם הפועמים בקרבו.

### ו.

כדי להבין את גדלותו של עשו בכך ואת גודל כיבוש יצרי הנקם, השנאה ושפיכות הדמים שלו, עלינו להשוות את התנהגותו להתנהגות בניו של יעקב, כמה עשרות שנים מאוחר יותר.

האחים שנאו את יוסף וקינאו בו, ובמידה רבה ניתן להבין אותם וללמד עליהם זכות בכך. שהרי יוסף הביא דיבתם רעה אל אביהם, וגרם לדעתם (הטועה!) לכך שאביהם יאהב אותם פחות ממנו.

שנאתם של כמה מהם אל יוסף היתה כה גדולה, שהם אף מצאו לעצמם היתרים להורגו, או לפחות למוכרו. פירושי הראשונים (בעיקר בעלי התוספות) מלאים מהוראות ההיתר שהיו לאחים בכך. יוסף היה לדעתם רודף, ואף ניסה לעשות עצמו אלוה ("והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחוים ל"). מזימותיהם ומעשיהם לאחיהם היו חמורים

1 עיין למשל בראשית רבה ע"ו, דברים רבה א', תנחומא קדושים ט"ו ועוד רבים, או בקיצור - חפש בפרוייקט הש"ת של בר-אילן.

## ז.

משבא יעקב ארצה מפדן ארם, הוא פוחד מעשו ומתפלל בשברון לב אל ה'. הוא שולח מנחה לעשו ומשתחוה לפניו שבע פעמים, וחז"ל מתחו עליו ביקורת על כך:

"מחזיק באזני כלב עובר מתעבר על ריב לא לו...  
(בראשית-רבה ע"ה, א) לדרכו היה מהלך..."

חז"ל בטוחים שעשו לא התכוון להרוג את יעקב. וזאת מניין להם?

בעת חזרת יעקב - יצחק עדיין היה חי. יעקב לא העריך כראוי את כח כיבוד האב של עשו. אף רבקה לא העריכה זאת, והבריחה את יעקב **שלא בצדק** לעשרים שנות גלות קשות אצל לבן. הם לא ידעו **שעשיו לא ישבור את לב אביו**.

יצחק נפטר סמוך מאוד לעליית יוסף למלכות במצרים, ושנים ספורות אחר כך ירד יעקב למצרים, אל תחת חסותו של המשנה למלך. אולי זוהי הסיבה שלא היה סיפק ביד עשו לבצע את זממו.

ביותר, ולאור זאת - מעניין שהביקורת המקראית עליהם (פרט לביקורת על ראובן) מתרכזת במידה רבה דוקא בגורם אחר:

"כי איך אעלה אל אבי והנער איננו אתי, פן אראה ברע אשר ימצא את אבי".  
(מ"ד, לא)

ביקורת זו מופיעה בשיאה של התשובה שעשו יהודה ואחיו, והיא אינה עוסקת בעוול שנגרם ליוסף או בעוול האמור להיגרם בהפקרת בנימין. הביקורת עוסקת בעוול אחר, העוול הנעשה לאביהם הזקן. עיקר חרטתם של האחים וסילוק יהודה מאת אחיו נובעים מאבלו של הזקן, הממאן להתנחם על בנו.

עשו ידע לכבוש את שנאתו כדי שלא לשבור את לב אביו, ובני ישראל לא ידעו לעשות כן. זכותו של עשו בכך עולה על זכותם של ישראל.

\* \* \*

## זכותו של עשו (ב)

נשוב ונדגיש: לא היה רגע בחיי עשו שבו הייתה עלולה מצות כיבוד אב להגיע אצלו לשפל כמו הרגע שנתברר לו שהפסיד את הברכה - את שכר כיבוד האב שכל כך ציפה לו. מצד שני, לא היה לדעתנו רגע שבו הפקרותו ויצר שפיכות הדמים שלו כל כך גאו, כמו בעת בקשת הנקם מיעקב שגנב את ברכתו. היה כאן **רגע מבחן אמיתי**, שבו הציפייה הטבעית מאיש כעשו הייתה להרים את נס שפיכות הדמים שהורגל בה ולרמוס בו את מצות כיבוד האב שהורגל אף בה. למרות זאת - ברגע מבחן זה גברה המצווה על העבירה, וגררה בעקבותיה קיום מהודר של מצות "לא תרצח". כיבוד האב של עשו הביאו להימנעות משפיכות דמים. הוא לא היה מצווה הבאה בעבירה, אלא מצווה המונעת עבירה. ושכרו על כך כפול ומכופל!

## ב.

כדי להבהיר את עמדתי, אתן דוגמא מתחום פחות רגיש מבחינה ציבורית באלו הימים. הבה נסמוך למצות כיבוד האב של עשיו לא רק את מצות "לא תרצח", אלא גם את מצות "לא תנאף". במדרש שהבאנו (במאמרנו הקודם) על יום מכירת הבכורה ועל חמש העבירות שעבר עשו באותו היום, נאמר שעשו לא רק שפך דמים אלא גם בעל נערה מאורסה. ואכן, בהמשך דרכו זו אומר המדרש: "כל ארבעים שנה היה עשו צד נשים מתחת בעליהן ומענה אותן" (בראשית-רבה פ"ה, א).

## א

רבים שאלו על רשימתי זו: כלום זכות היא זו שאדם נמנע מלהרוג את אחיו, ואפילו תהיה מריבתם קשה ככל שתהיה? כלום יכול אדם בן תרבות וירא שמים להתפעל מכך שאדם שהפסיד את בכורתו, נמנע (באופן זמני!) ממעשה כה ברברי של שפיכות דמים בכלל, ודמי אחיו בפרט? כלום אין כאן לימוד זכות - ולו העקיף ביותר - על כל אדם שייטול את חרבו בידו, ויהיו נימוקיו לכך אשר יהיו? כלום נוכל לתת הווה-אמינא של הצדקה לשפיכת דמי הנברא בצלם א-לוהים!?

אני עומד על כך, שהמדרשים המדברים על זכותו ועל שכרו של עשו - מעמידים את זכותו בכיבוד אביו מול חובתו הגדולה במעשי שפיכות הדמים שלו, ומראים לנו איך יכולה מצוות כיבוד אב להכריע עבירת שפיכות דמים, ולגרום לכך שמצות "כבד את אביך" תגרור בעקבותיה קיום מצות "לא תרצח" שנסמכה לה. שהרי, בעקבות כיבוד יצחק - נמנע עשו מהריגת יעקב, ויש כאן מצווה הגוררת מצווה.

אין בכך כדי להפוך את עשו לצדיק. עשו נותר רשע בשל מעשיו הרעים, שעיקרם שפיכות דמים, אך יש בכך כדי להעניק לרשע נקודת זכות חשובה, ולהביא לכך שראשו של עשו ייקבר במערת המכפלה. אילו כל זכותו לא היתה אלא הגשת האוכל - לא נראה לי שהיתה מקבלת משקל כה גדול אצל חז"ל.

בהן אל קיום מצוות. כיבוד אב הוא אחת מדרכים אלו. אילו זכו לכך בני יעקב בעת מבחן - ייתכן שהיתה נמנעת מכירת יוסף. אולי היה נמנע גם חורבן שכם וקיללת שמעון ולוי בעקבותיו. האהבה שאהב יצחק אבינו את עשו ורצונו לברכו, הציווי בתורה - "לא תתעב אדומי כי אחיך הוא", הקנאות שבה שומרת התורה לעשו את נחלתו, ומדרש חז"ל על ראשו של עשו הקבור במערת המכפלה - כל אלו מוכיחים לענ"ד כדברינו.

## ד.

כף החובה של עשו ודאי מכרעת, אך גם כף זכותו אינה ריקה, ולא ניתן להתעלם מכובד משקלה. ועדיין השאלה - כיצד גדל שופך דמים באהלו של אברהם איש החסד - אינה נותנת מנוח.

חריפותה של השאלה נובעת, לעניות דעתי, מגישה פרשנית המקובלת בעולם התורה, הרואה את אוהלו של אברהם כבית מדרש, שבו יושב דמשק אליעזר, ראש הישיבה, ודולה ומשקה מתורת רבו לתלמידים. האוהל פרוץ לארבע רוחותיו, ועוברים ושבים נכנסים אליו לאכול ולשתות ולברך בשם ה'. ממש באותה עת קורא אברהם בשם ה' ומתפלל על תיקון רשעתה של סדום, שהרי בחסד הרב השופע ממנו אינו מוכן לראות אף באובדנם של רשעים. נכד כעשו, הגדל באוהל שתורה ותפילה, חסד ואהבת הבריות משמשים בו כל העת - כיצד עולה בדעתו ללסטים את הבריות ולשפוך את דמם??

לשון אחרת: אהלו של יצחק, שמסתמא אף הוא בית מדרש כאוהל אביו, אוהל שכל כולו אש קודש של מסירות נפש ויראת שמים, אש שמקורה בלהב המזבח שבהר המוריה, אוהל שבו יושב יצחק העיוור, המנותק מקרקע המציאות, ומשיח בו עם קונו ועם מלאכי השרת, אוהל כזה - איך גדל בו רוצח זדוני כעשו!?

## ה.

ההנחות שנאמרו לעיל על אוהליהם של אברהם ושל יצחק, והמונחות - להבנתי - בבסיסה של שיטת הלימוד המוכרת, הן אמת לאמיתה. אמת גדולה ומאירה; אך לענ"ד הן אינן כל האמת. דמותו של אברהם כמכניס אורחים וכמתפלל על רשעים לקוחה מיום אחד בחייו, ואף שניתן להניח שיום זה - לא ללמד על עצמו יצא, אלא ללמד על הכלל כולו יצא - עדיין יש לבחון אף צדדים אחרים באברהם.

למעשה, כלל לא ברור אם אברהם שפך דמים פחות נמרוד. בפשיטתו הנועזת בראש שלש מאות ושמונה עשר חניכיו על מחנה כדרלעומר, היכה אברהם כאחת את צבאותיהם של ארבעה מלכים גדולים. כבר כתבנו על ההשוואה המתבקשת מאליה בין אברהם במלחמה זו לבין גדעון. ההשוואה היא בגודל הצבא (שלוש מאות חיילים), בתכסיסה (היחלקות בלילה לכמה ראשים ופשיטת פתע על מחנה האויב הנם בשלווה) ובמטרותיה (אחת ממטרות גדעון, כפי שמוכח בסוף המלחמה, היתה לחלץ את אחיו שנשבו בידי המדינים,

והנה, כשעשו מגיע לגיל ארבעים הוא נושא את נשיו ממש כשם שיצחק נושא אשה כשהיה בן ארבעים. ניתן ללעוג לעשו על החיקוי הזול לאביו, ולפרש את מעשהו כצביעות. כך נוהג המדרש, הממשיל את עשו לחזיר הפושט טלפיו ואומר: "ראו שאני טהור". המדרש רואה סתירה מוחלטת בין פריצותו של עשו בעריות לחיקויו את אביו, ומפרשו לכף חובה.

אך דומני שלפחות ברוחו סותר מדרש זה את המדרשים המשבחים את עשו על כיבוד אב שבו, והרואים בו זכות אמיתית. מדרש המכבד את עשו על כיבוד אב לא ילעג גם לכיבוד אב חיצוני, מעין חיקוי זה לנשיאת הנשים בגיל ארבעים.

הבה ננסה, אפוא, לנתח את נתוני המדרש בדרך אחרת: עשו פרוץ בעריות וחומס נשים מבעליהן כל עוד הוא רווק המשוחרר מכל עול משפחתי. אך בהיותו בן ארבעים הוא נכנס לעול המשפחה, ומני אז הוא בגדר "אשתו משמרתו", לפחות חלקית, שהרי טבעו של עול המשפחה לרסן את הפקרות הניאופים. הוא נכנס לעול זה בשל הזדהותו עם אביו.

בסוף הפרשה רואה עשו שבנות כנען רעות בעיני יצחק אביו, והולך ולוקח לו מבנות ישמעאל לאשה. ושוב - רש"י והמדרש לועגים לו: "על נשיו - הוסיף רשעה על רשעתו", אך הספורנו משבח את עשו. שהרי בפשטות - אף כאן רצה עשו לכבד את אביו, ולכן לקח אשה מבנות ישמעאל.

ודאי שאין רשעתו של עשו בכך גדולה מזכותו. הנשים שלקח בתחילה היו כנעניות ועובדות עבודה זרה. הן לא כיבדו את אמו. ספק רב אף אם בת ישמעאל היתה כה צדקת. עשו לא גירש את נשיו הקודמות. ודאי שקשה להשוות את עשו לרבי אלעזר בן דורדיא ביומו האחרון; אך האמנם לא ניתן לראות תיקון כלשהו בעצם נישואיו כשהוא בן ארבעים, ובלקחת בת ישמעאל לאחר בריחת יעקב? ושוב - אם יש בכך תיקון כלשהו, אין ספק שזכות כיבוד אב עמדה לו.

## ג.

אל יהא כיבוד אב של עשו קל בעינינו. חז"ל, בדברם על כיבוד הורים, אומרים שהוקש כבודם לכבוד המקום (=הקב"ה). כוונתם לומר, שמצוות רבות עשוי אדם לקיים רק בשל כבודו של אביו וכבודה של המסורת שהוא נוחל ממנו. זכירת יציאת מצרים וקבלת עול מלכותו יתברך מכוחה היא מסורת המונחלת בתורה מאב לבן בהגדה לארבעת הבנים. כך גם זכירת מעמד הר סיני ולימוד התורה. עשו מגיע לקיום - ולו גם חלקי - של מצוות חשובות מכוח כיבוד אביו.

יש המקבלים את קיום מצוות "לא תרצח" רק מכוח הסלידה האינסטינקטיבית המצויה בכל מי שלב אדם וצלם א-לוהים בקרבו, ושוללים מי שמגיע לכך מכוח כבוד ואהבה אמיתיים לאביו. אך לא כל אדם זוכה לכך. לא כל אדם גדל באווירה הומניסטית של בית מדרש רגוע, שכבוד ה' וכבוד האדם הם יסודות בלתי מעוררים בו. דרכים רבות נתנה התורה להגיע

שמלך גרר אמר לו "לך מעמנו כי עצמת ממנו מאד". בשל רכושו והאחזותו העיקשת באדמה<sup>2</sup>, קנה לו יצחק שונאים רבים. בניגוד לאברהם, אופיו המתבודד לא איפשר ליצחק להנהיג צבא של לוחמים בעקבותיו. זוהי הסיבה שיצחק נדרף עד צוארו בבארותיו הראשונים, והוא נאלץ לוותר ולסגת ממקום למקום. באברהם וביעקב לא העז איש להתגרות. הכל ידעו את מעלליו של אברהם בדם, במלחמתו עם כדרלעומר ואת מעלליו בניו של יעקב בשכם.

יצחק נסוג מגרר, מעשק ומשטנה. משבא לרחובות - לא הציק לו עוד איש. ניתן לתלות זאת בריחוקה של רחובות ממקום יישוב וממרכזה של ארץ פלישתים או בכל סיבה אחרת, אך גם ייתכן שבין הגירושים של הראשונים להתנחלות ברחובות - גדל עשו והיה לאיש גבור חיל, שקיבץ סביבו גדוד לוחמים, והפלישתים לא העזו להתגרות בו.

סביר להניח, שאף לאחר שישב יצחק ברחובות שבנגב, הוא היה עלול לסבול מאד מתגרתם של שוסי המדבר - חבר פראים חסרי חוק ומצפון. מסתבר שאף כאן נדרש עשו לעשות נפלאות, ולא להסתפק בציד פסיונים להכנת ארוחותיו של אביו.

ברית דמים נכרתה בין יצחק - איש השדה, הקרקע והעבודה הקשה, לבין עשו בנו, ששמר עם גדודו על שדותיו של יצחק, על בארותיו ועל עדריו הרועים במדבר. הייתה זו הברית שבין המגל לבין החרב, בין האיכר לבין השומר. בשל תכונותיו אלה של עשו, רצה יצחק לימים להעניק לו את המלכות, שהרי "אין מעמידין מלך אלא לעשות משפט ומלחמות", ומשלא עלתה בידו - ברך אותו בברכת "ועל חרבך תחיה ואת אחיך תעבד". יעקב הוא אדוני הארץ, ועשו וגדודיו יהיו שכירי החרב שיגנו עליה<sup>3</sup>.

## ח.

דווקא עשו, הזומם להרוג את יעקב, הוא שיצר בדמיונו של חז"ל ובדרשתם את דמותו של הרוצח ושוף הדמים, דמות הרחוקה לענ"ד ממשוטים של מקראות כמרחק שבין הלוחם לבין הרוצח. והואיל ולא נוכל לוותר על פשטם של מקראות, וכן לא נוכל לדלג על הדמות שהצטיירה לנו במדרשם של חז"ל, דומה שלא נותרה לנו ברירה אלא לתאר דמות מורכבת משני צידיה של החרב - מלחמת המגן מכאן והרצח מכאן.

הלכה למעשה אין כל קושי לתאר דמות כזו. אדם המניף חרבו במלחמה - מתרגל עד מהרה לריחו של הדם. הוא עלול אף להסתגל למראה הנורא של אדם חי ההופך לאבן דומם מחמת מכתו שלו; הוא עלול להרגיל עצמו לחרשות נוכח כפי אלמנות וזעקת יתומים, ובו ברגע לאבד את ההבחנה בין טוב

כשאברהם בא לחלץ את 'אחיו' (לוט). גדעון הרג באותו לילה מאה ועשרים אלף איש, ועובדה זו אולי יכולה לתת לנו מושג כלשהו על כמות הדם ששפך אבי אביו של עשיו, הלוא הוא אברם העברי.

לשם מה נלחם אברהם? לשם מה הירבה אלמנות בשנער ויתומים באלסר? התשובה המקראית הניתנת לנו מצומצמת ביותר. כל מטרתו לא היתה אלא לחלץ את לוט מן השבי, אך אם כך - מדוע נשפכים קיתונות של ביקורת על כלי החמס של שמעון ולוי? והרי מטרתם הייתה דומה, לחלץ את דינה אחותם משבייה!?

## א.

הבדל חשוב קיים בין מעשה שכם לבין מלחמת המלכים, אך אני מעדיף להשאיר את הנייר חלק ולהותיר לקורא את זכות החשיבה העצמית. שהרי כל מטרתו במאמר זה אינה אלא **לבדל נהיה פזיזים בחריצת דין גם על שופכי דמים**. נקודות ההשוואה בין אברהם, היוצא זכאי בדינו (ע"ן בראשית-רבה מ"ד, ד), לבין שמעון ולוי, היוצאים חייבים בדינם, הן רבות, וההבדלים אינם כה פשוטים כפי שנראה במבט ראשון.

נשוב לעשו. נוכל להקל מעלינו את מעמסת החשיבה הקשה והחילוקים הדקים אם נניח שעשו היה איש העולם התחתון, אדם הרוצח להנאתו או לצורך עסקיו הפרטיים. ההבדלים בינו לבין אברהם, אבי אביו, יהיו גדולים למדי, ולא נצטרך לעסוק בשאלה מהו ההבדל בין שניהם אלא רק בשאלה הקלה יותר (מבחינה נפשית) - איך צמח עשו מתוך אוהלו של אברהם.

אלא שאילו היה עשו **מלכתחילה** שופך דמים בזוי מסוג זה ("חלאת אדם", "מפלצת", ושאר ביטויים מעין אלו) - כיצד ניתן להסביר את אהבתו של יצחק אליו? כלום עד כדי כך היה מנותק מסביבתו? האם היה עיוור מיום שנולד עשו? כלום יש לך אב עיוור שאינו מכיר את בניו באופן כה קיצוני? ומדוע לא סיפרה לו רבקה על מעלליו של בנו?!

## א.

להבנתי לא גדל עשו האדמוני **כרוצח**. הוא גדל **כלוחם**. הוא נטל עמו למלחמתו את עוז הרוח ואת מורשת הקרב של אברהם סבו, ומספר הלוחמים שהיו עמו היה גדול אך במעט מזה של אברהם. היו עמו ארבע מאות איש. חז"ל קשרו את גבורתו של עשו בציד לזו של נמרוד גיבור הציד, ושם נראה בפשיטות שהכוונה לגבורת מלחמה ולציד אנשים, ולכן הפך נמרוד - גבור הציד - למלך בבל, שהרי על ציד חיות אין זוכים במלכות.

זוהי בדיוק הסיבה לכך שיצחק אהב את עשו. יצחק העיוור, היושב באהלו ומתייחד עם השכינה, אינו יצחק היחיד המוכר לנו. יצחק היה איש שדה, שנאחז באדמתו בעיקשות, זרע בה ומצא בה מאה שערים. הוא עשה זאת בארץ הנגב בשנת בצורת (רש"י כ"ו, יב)! יצחק היה בעל רכוש רב ועדרים רבים, עד

2 אברהם, לעומתו, היה רועה צאן נודד ולא נאחז בקרקע. גם יעקב דמה בכך לאברהם.

3 את הרעיון של הברית בין יצחק לבין עשו על הבסיס הנ"ל שמעתי בזמנו ממ"ר הרב יואל בן נון. בשנים שלאחר כתיבתו המקורית של מאמר זה, הוציא הרב את דבריו אל הכתובים בספרו 'פרקי האבות'. עיין שם בהרחבה.

הרגיש בין חיים למוות. ברציחותיו היו הוראות היתר הלכתיות. הוא שילם את מחירן במותו מדי שלמה, אך הוא מת באוהל ה'. חז"ל בגמרא בסנהדרין ובכל מדרשיהם ראו בו בן עולם הבא. מעולם לא כינוהו בשם 'יואב הרשע'.

עשו, לעומתו, הוא 'עשו הרשע'. חז"ל לא ראו בו אדם שנכשל בשפיכות דמים בודדת מחמת הוראת היתר הלכתית, אלא אדם שהחל כלוחם מגן, אך הלך והידרדר מהריגת שוסי מדבר להריגת יריבים אישיים ובעלי נשים שהיה מעוניין בהן, ועוד. ייתכן שהידרדרותו המוסרית היתה רק לאחר שיצחק איבד את מאור עיניו. כאן היה קו התפר בין מה שיצחק ידע - על עשו הלוחם שירש את תכונותיו מאברהם, לבין מה שיצחק לא ידע - שעשו חצה את הגבול שבין המותר לבין האסור.

עשו שאל מסתמא את יצחק שאלות בהלכות מלחמה - את מי מותר להרוג ואת מי עליו להמנע מלהרוג, ולכן ייתכן שכיוונו חז"ל בדרשתם על שאלות המעשר מן התבן ומן המלח. אך הוא הלך בדרכם של לוחמי גדודים אחרים, שהידרדרו מחמת עוצמתם והצלחותיהם לעשות ככל העולה על רוחם בעת שרגישותם המוסרית-הטבעית לדם ניטשטשה והלכה.

ועדיין עולה השאלה: האמנם ניתן לדון לוחם, שרגישותו לדם מוקהית בעקבות עיסוקו, על פי אותן אמות מידה שלפיהן אנו בוחנים אדם החובש את ספסלי בית המדרש?

## יא.

התשובה לשאלתנו האחרונה עולה היטב מדמותו של כפילו המקראי של עשו, הלוא הוא דוד מלכנו.

כעשו, היה אף הוא אדמוני ואיש ציד, שהכה בידי אריה ודוב. כעשו, קיבץ אף הוא תחת פיקודו ארבע מאות לוחמים מרי נפש, והלך עמם אל הנגב הצפוני כדי להילחם בשוסי המדבר. כעשו, שהאחיז את עיני אביו יצחק - רימה אף דוד את אכיש מלך גת, ולא סיפר לו על הטבח שערך בגיזרי ובגשורי, יושבי הארץ. כעשו איש החרב, שהגן על אביו איש האדמה - אף דוד כרת ברית עם אנשי יהודה יושבי נגב הקיני ונגב הירחמאלי, והגן על שדותיהם ועל עדריהם. חי על חרבו, וכך קיבל את פרנסתו. כעשו, שנועד על ידי אביו למלכות ("הוה גביר לאחיק" וכו') - נועד אף דוד למלכות ע"י שמואל. כעשו, שאיבד את זכותו למלוך כשהחליף את חרב לוחם המגן בחרב הרוצח, כמעט איבד אף דוד את זכותו למלוך. אך רק 'כמעט'.

וכאן אנו שבים לטעות הנפוצה כל כך בבית המדרש - להעריך דמויות מקראיות כאילו היו הללו חובשים את ספסלי בית המדרש כל ימיהם. וכך כותב הרב ז"ו נר"ו בעיתון 'הצופה' (ח' כסלו) בעקבות הרצח:

"וכי לא הידהדה באוזניו של בן הבליעל (=יגאל עמיר - י.מ.) קריאתו של דוד המלך - **קריאה ברורה וצלולה** (ההדגשות שלי - י.מ.) לעבר אנשיו ועבדיו המאיצים בו לחסל... את מלך ישראל... ואע"פ כן **זועק דוד בקול רם ובהיר**: "ויאמר לאנשיו חלילה לי מה' אם אעשה את הדבר הזה לאדני למשיח ה'"

לרע, בין הכרח בל יגונה אף בתחום שפיכות דמים לבין הרג שהוא רק **כמעט** מוכרח לגמרי, **הרג אשר לרצח ייחשב**. שהרי מי לנו גדול כיואב, שעסק כל ימיו בישועת ישראל ובהרג אויבים, ואשר בסופו של דבר נכשל בכמה מעשי רצח (אבנר! עמשא! אבשלום? אוריה?), והיה עליו לתת עליהם את הדין!

בשיחתו החשובה של ראש הישיבה על שני האחים שרצו אל המזבח, שאחד מהם הרג את חברו, ועל שאר קרוביהם הכהנים שדאגו לטהרת הסכין יותר מלשפיכת הדם - בשיחה זו היה חסר לי רק פרט אחד! לא הובאה באותה שיחה בחשבון העובדה שהמעשה היה בצלו של מזבח, מקום שהכהנים טובלים בו עד ארכובותיהם בדם! הכהנים התרגלו להביט בעיניהם של הכבשים העקודים בשנייה האחרונה לחייהם. זעקות המוות של הפרים היו לחם חוקם. בציפורנס האחת הם מלקו עופות. הדם החם, דם הנפש, שפרץ מצוואר הבהמות השחוטות זרם ישירות למזרקה. אך כפסע בין כל אלו לבין נעיצת סכין באח בן-אנוש בעת סכסוך על עבודת המזבח.

## ט.

אך כמה גדול פסע זה! שהרי בדיוק על כך הזהירה התורה מפני כהן ההורג את רעהו ועולה על המזבח לעבוד עבודה - "וכי יזד איש על רעהו להרגו בערמה - מעם מזבחי תקחנו למות" (שמות כ"א, יד), ולכן הזהירה שלא לבנות מזבח מאבנים שהונפה עליהם חרב, שכן יש להבדיל בין דם כבשים לדם אדם! והרי זה היה חטאו של קין, שבעת סכסוך על עבודת המזבח קם ורצח את אחיו בן אמו.

ובדיוק בנקודה זו טמונה בעייתו של לוחם המגן ההופך רוצח. הוא הורג את אויבו מבקש נפשו, וממשיך והורג במעשה נקם את הורג אחיו. הוא עושה זאת במשפט, כדרך שהטה יואב את אבנר אל תוך "השער" (=בית דין), אך המשפט אינו משפט צדק. הוא הורג את עמשא בשל חשד קל שהוא מורד במלכות. וכך, דרך איה-הבחנה כחוט השערה בין דם לדם, ניתן להידרדר ממלחמה להרג ומהרג לרצח ולכל תועבה. תיעוב מוחלט של שפיכות דמים לא יפתור בעיה זו. הוא יאלץ את המתעב לצייר את דמויותיהם של אברהם ושל יהושע ואחרים בפן אחד שלהם, לא כפי שהיו<sup>4</sup>. רק הקניית תחושה של גודל האחריות לכל אוחז בנשק, על משמעות הלחיצה על ההדק ועל הצורך לעשות את ההבחנה בין טוב ורע עד לדיוק כחוט השערה - רק בכוחה לחצות בין שני צידיה של החרב: חרבו של הלוחם המגן וחרבו של הרוצח.

## י.

עשו לא דמה כלל וכלל ליואב. רציחותיו של יואב היו כשלונות שבאו מחמת רגילותו לחרב, למלחמה ולקו התפר

4 עיין, למשל, מאמרו של ראש הישיבה שליט"א, הרב ליכטנשטיין, על יהושע, בחוברת 'מוסר, מלחמה וכיבוש', אלון שבות תשנ"ד.

גבול הוראת ההיתר להורגם. דוד משיב חרבו על נדנה וזוכה למלכות. עשו מנחית את חרבו על יריבו. הוא מידרדר מכח זה לרציחות שאינן על גבול הוראת ההיתר, ובמקום מלכות הוא 'זוכה' ל'ועל חרבך תחיה ואת אחיך תעבוד'.

חוט השערה מבדיל בין חרב של מצוה לחרב של רציחה. אך **אוי לו למי שחוצה חוט שערה זה.**

## יג.

אך פעם אחת זכה עשו האדמוני להידמות לדוד מלכנו. הלוחם הגבור הפך אז, לרגע אחד, לגיבור אמיתי הכובש את יצרו. לוכד העיר הפך למושל ברוחו. האיש שידו לא זזה מן החרב גילה את סוד בלימתה. **לרגע אחד**, שב הרוצח ונטל - **ובצדק** - את איצטלת הלוחם המגן. היה זה בעת שהרים עשו את חרבו על מתחרהו וגונב ברכותיו, בכורתו ועתידו, על יעקב, אך השיב אותה יבשה אל נדנה בשל כבוד אביו.

לא אתן לשום שיקול מוסרי ליטול מעשו את זכותו זו, שגדלה מזכות האחים, שבטי ה', בעת מריבתם עם יוסף. היה זה רגע בו היה ראוי עשו למלכות שאביו רצה לתת לו.

עשו זכה במלכות זו בעת שמלך יהודה, יהורם בן יהושפט הבכור, הרג את כל אחיו כדי לזכות במלוכה (דה"א כ"א). אז פשע אדם והמליכו עליהם מלך.

הוא זכה בה שוב בעת שרבו שני בניה של שלומציון - הורקנוס ואריסטובולוס על מלכותם, והיו נכונים להרוג איש את אחיו. או אז עמדה זכותו של עשו, שנמנע מהרג אחיו בנסיבות דומות, לזרעו. אנטיפטר והורדוס ירשו אז את כסא מלכות ישראל - תיבנה ותכונן במהרה בימינו אמן.

## יד.

האם פוסלים אנו את הדרך הפוסלת מעיקרה כל מחשבה על שפיכות דמים? לא ולא!

מחשבה זו מייצגת לדעתנו נאמנה את דרכו של יעקב אבינו. התורה טורחת לספר לנו על כוחו הרב של יעקב בעת שהוא גלל את האבן מעל פי הבאר, אבן שכל הרועים נלאו מלהרים. המדרש אומר על כך: "להודיעך שכוחו גדול". הרמב"ן מבין שיש כאן שבחו של יעקב בעצם כוחו הגדול, אך לעניות דעתי - בא המדרש להדגיש שיעקב לא ברח מעשו הרוצה להורגו משום שפחד מכוחו של עשו. יעקב ידע את נבואת "ולאם מלאם יאמץ", והיה לו כוח בזרועותיו ובמותניו להגשים נבואה זו.

אבל יעקב סלד מאלימות. הוא רימה והערים והתמקח כדי לקבל את המגיע לו, אך לא התמודד בכוח. ברגע שהיה חשש להתמודדות דמים - קם וברח, אף שכוחו גדול. חז"ל מספרים שאף בחלומו - לא רצה לעלות בסולם. לבן רימה אותו בכל דבר, והיה בכוח יעקב לנצחו, אך הוא העדיף לרמות ברהטים, לגנוב את בניו ואת נשיו בחשאי בעת שלבן יצא לגוז את צאנו, לכרות ברית בגלעד, ואף שהיו מלאכים לעזרתו - שלח לאחיו מנחה והשתחוה לפניו. הוא שילח את האיש שנאבק

וכו', **וחוזר ומרעים הוא את קולו שנית** באזני אבישי שר צבאו: "ויאמר דוד אל אבישי אל תשחיתו כי מי שלח ידו במשיח ה' ונקח".

וכל זה לדעתי איננו נכון כלל!! דוד לא הרעים בקולו, ואף לא קרא בקול צלול וברור ולא בקול רם ובהיר. הוא דיבר בלחש! הוא לא נתן שיחה בבית המדרש של ישיבתו, הוא היה במערה חשוכה בפעם הראשונה ובתוך מחנה רודפיו בפעם השנייה. אך הלחש לא נבע רק מסיבות טקטיות. עיון בפסוקים מראה היטב שדוד **אכן התכוון להרוג את שאול** במערה בעין גדי. הוא שמע לעצת עבדיו, זחל אל שאול המסך את רגליו והניף עליו את חרבו! רק לאחר שהניף אותה - החליט להוריד אותה ולכרות אך ורק את כנף המעיל, ואף על כך הכהו ליבו. הוא לא מיחה באנשיו מייד עם עצתם, אלא **רק לאחר ששמע לעצתם וחזר בו**. הוא לא זעק בקול רם ובהיר, אלא לחש בקול שבור ומרוסק, קולו של אדם שהתכוון לעשות מעשה וחזר בו בשנייה האחרונה. הוא לחש בקול שבור - אך קולו היה החלטי.

כיוצא בו היה אף נסיונו בפרשת נבל הכרמלי. בכעסו הרב, יצא דוד אל בית נבל במטרה להרוג בו כל זכר! והכל בשל אוכל שלא קיבל. בשל נזיד עדשים זה או אחר, ויחד עם הוראת היתר הלכתית כלשהי - היה דוד מוכן בחמתו לשפוך דם. אך בעוד חרבו מונפת, הוכיחה אותו אביגיל על שפיכת דם חינם, ודוד השיב את חרבו אל נדנה.

לבי אומר לי, שעמידתו זו של דוד בנסיבותיו הקשים - היא שזיכתה אותו בעת מגיפת הדבר הקשה, בעת שראה את מלאך ה' בגורן ארנן היבوسی עומד בין הארץ ובין השמים, וחרבו שלופה בידו נטויה על ירושלים, לכך שה' שמע את תפילתו. ושם נאמר:

"ויאמר ה' למלאך וישב חרבו אל נדנה". (דה"א כ"א, כז)

## יב.

נשוב לשאלתנו: האמנם ניתן להעריך שפיכות דמים אצל לוחם ומגן על פי קנה מידה מוסרי של אדם החובש את ספסלי בית המדרש?

התשובה היא כפולה. לא ולא - כן וכן.

אין ספק שרגילותו של הלוחם בחרבו ואי-רגישותו כלפי דם שפוך עשויים להביאו מהר מאוד להנפת חרבו, לשימת היריב על הכוונת, להכנסת מחסנית, לדריכת הנשק ואף לשחרור הנצרה. אך דווקא המודעות והאחריות שצריכה להיות לו בשל היותו אווז בנשק - היא הצריכה להיות לו הכוח הבולט, האומר לו בשנייה האחרונה - "אל תשלח ידך אל הנער ואל תעש לו מאומה", או במושגים שלנו - אף שפתחת ניצרה, אל תלחץ על ההדק. חובש בית המדרש יתעב מן הרגע הראשון את רעיון הכנסת המחסנית לכלי הנשק. לא כן דוד ועשו. שניהם אדמונים. שניהם לוחמים נוקשים ומרי נפש. שניהם מפקדים על גדוד לוחמים החיים על חרבם, הזקוקים למפקד אכזר והחלטי. שניהם מניפים את חרבם על אנשים שהם על

עמו ביבוק, והחריש על אונס דינה ושבייתה. יעקב ברח כמפני  
אש מכל שפיכות דמים - בין אם ייהרג ובין אם יהרוג הוא  
אחרים.

אך הניסיון לתלות דרך זו דוקא באברהם וביצחק - אינו  
צודק, ולדורות קיימת לא רק דרכו של יעקב, כי אם גם דרכם  
של אברהם ויצחק. איזוהי הדרך המתאימה בבעיות  
שלפתחנו?

תם גליונו עד שלא שלמו דברינו.

\*\*\*\*\*  
\* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב יעקב מדן, תשס"ד \*  
\* עורך: יצחק ברט \*  
\*\*\*\*\*  
\* בית המדרש הוירטואלי שלידי ישיבת הר עציון \*  
\* האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> \*  
\* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> \*  
\* משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9931456 שלוחה 5 \*  
\* דוא"ל: [office@etzion.org.il](mailto:office@etzion.org.il) \*  
\*\*\*\*\*